

**DREPTURILE OMULUI
DROITS DE L'HOMME
HUMAN RIGHTS**

VICTOR DAN ZLĂTESCU

**POLITICA
FAMILIALĂ
ȘI DREPTUL
LA PLANIFICAREA
FAMILIEI**

**Institutul Român
pentru Drepturile Omului**

4

DR. VICTOR DAN ZLĂTESCU

POLITICA
FAMILIALĂ
ȘI DREPTUL LA
PLANIFICAREA
FAMILIEI

Institutul Român pentru Drepturile Omului
— București 1992 —

I.S.B.N. 973-95614-0-3

Tipărirea sau multiplicarea prezentei lucrări aparține în exclusivitate Institutului Român pentru Drepturile Omului.

Orice reproducere, prin diferite mijloace — xerocopie, microfilm, bandă magnetică ș.a. — constituie o contrafacere și se sancționează conform legii.

I

Familia a fost — nimeni n-a negat-o vreodată — elementul de bază al oricărei societăți umane. Dacă nu în ordinea obiectivă, cel puțin subiectiv, familia este prima societate a fiecărui om.

Două valențe psihologice ne fac să credem că au determinat, în ultimă instanță, perenitatea familiei în fața tuturor schimbărilor sociale, a orînduirilor care s-au succedat, a forțelor și ideologiilor care au ignorat-o sau au contestat-o. Cea dintîi este instinctul de perpetuare a speciei, care găsește în climatul familial mediul propice de realizare. A doua este sentimentul de solidaritate familială, care e prezent chiar în orînduirile cele mai frămîntate, în momentele de criză profundă, morală și socială.

Cît de elocvent este eșecul comuniștilor care, la începuturile revoluției din Rusia, au căutat să demoleze familia, ce nu-și găsea locul în societatea pe care voiau să o construiască, pentru ca, încetul cu încetul, să renunțe la astfel de concepții, recunoscînd că familia reprezintă o realitate socială peste care nu se poate trece.

Iată de ce nu credem în profețiile privind dispariția familiei în condițiile societății moderne.

Astfel sînt, de pildă, acele concepții de tipul construcțiilor lui Töffler privind risipirea familiei în timp și spațiu și recompunerea periodică a mediului familial în condițiile acelei «poligamii succesive», care permite bărbatului să-și schimbe cu ușurință nu numai domiciliul și îndeletnicirea, ci și soția și copiii.

A vedea astfel lucrurile înseamnă a ridica comportamentul bărbatului instabil la rangul de principiu al vieții sociale, optică pe care, nu numai în Europa, dar și în America, marile mase o resping.

Tot astfel nu ne pot convinge nici teoriile — venind mai ales din țările din nordul continentului — privitoare la creșterea numerică a «căsătoriiilor sociologice», adică a «uniunilor de fapt», în dauna căsătoriilor legal înregistrate.

Astfel de fenomene sînt tipice țărilor scandinave, datorită unor condiții de climă, dar și de mentalitate, care nu se regăsesc identic nici pe continentul european, nici în alte părți ale lumii.

De altfel, dacă privim familia, nu ca fenomen juridic ci ca pe unul sociologic, trebuie să observăm că în pofida neînregistrării căsătoriei la oficiul de stare civilă, uniunea liberă are darul de a stabili între părinți și copii o familie care nu este numai o simplă familie de fapt, ci chiar una

bazată pe legăturile de filiație legal stabilite.

Un congres de dreptul familiei, desfășurat la Uppsala, cu mai bine de un deceniu în urmă, propunându-și ca temă «uniunea de fapt», semnala apariția în arsenalul instituțiilor de drept a uneia noi, care alături de căsătorie reglementează raporturile dintre două persoane de sex opus care conviețuiesc împreună. Este de netăgăduit că, între două persoane care trăiesc în concubinaj și au împreună copii, apar o serie de raporturi juridice care particularizează această relație.

Nimic nu e nou sub soare. Dreptul roman, el însuși, nu reglementa oare concubinajul sau căsătoria *sine manus*?

Statistic vorbind, pe niciunul din continente, concubinajul nu atinge cotele la care se ridică instituția căsătoriei, iar sociologic, se poate constata că multe concubinaje se transformă, în final, în căsătorii.

II

Relația familie-societate este reciprocă și e greu de afirmat că unul dintre acești termeni ar fi tributar celuilalt.

Dacă familia conferă societății valori de solidaritate umană, de sens al existenței, de perpetuare a unor concepții, mentalități sau interese materiale, societatea la rândul său este datoare să asigure familiei protecție, condiții de perpetuare și dezvoltare care să-i permită să-și realizeze plenar funcțiile.

Din această necesitate a apărut conceptul de politică familială.

Politica familială poate fi definită tocmai ca reacția societății în sensul îndeplinirii îndatoririlor sale față de familie. Ea este un act de conștientizare a acestei acțiuni, de dirijare a ei în scopul realizării unei eficiențe maxime.

Desigur, toate societățile au avut sau ar fi trebuit să aibă o politică familială. De la Sparta, unde copiii rău dezvoltăți erau aruncați în prăpastie, la lumea musulmană care traduce indicațiile profetului de a se înmulți, spre a stăpîni lumea, în toate societățile omenești se întîlnește o atitudine deliberată față de problemele familiei.

Valorile pe care le urmărește această politică sînt felurite. Este evident că, atunci cînd spartanii aruncau în prăpastie copiii firavi și nesănătoși, modelul familial căruia urmăreau să-i dea viață nu presupunea realizarea unor re-

corduri demografice, ci a unei populații puțin numeroase dar viguroase.

În schimb, cînd musulmanii își propun ca ideal să aibă nouă copii, motiv pentru care religia și dreptul acceptă poligamia, este evident că, cel puțin la origine, scopul unei atari politici este expansionist.

Motivațiile politicilor familiale sînt așadar variate și tot astfel sînt variate și gradele de elaborare a unor astfel de politici.

Ele variază de la simpla mentalitate referitoare la familie care se reflectă în atitudinea statului față de aceasta, pînă la elaborarea unor politici științifice vizînd promovarea și ocrotirea familiei, care presupune o serie de măsuri complexe privind îndeosebi securitatea socială și sănătatea familiei.

O primă distincție care trebuie semnalată aici este cea dintre politica demografică și cea familială.

Politica demografică are un obiectiv mai restrîns și uneori colateral celeilalte. În general, ea reprezintă doar un aspect al politicii familiale, pornind de la premisa că problemele demografice se rezolvă în familie.

Dacă politica demografică pare a da predilecție unui factor cantitativ întrucît urmărește a determina dimensiunile familiei, cea de a doua are un sens hotărît calitativ pentru că finalitatea ei ultimă este cea de a contribui la ameliorarea calității vieții. Dincolo de aceasta însă se poate afirma că politica demografică este o parte constitutivă, unul dintre capitolele politicii familiale.

Desigur, aceasta cu condiția necesară ca — așa cum spuneam — problema demografică să se rezolve în familie.

Avem în minte încercarea absurdă a defunctului regim totalitar din țara noastră de a ridica rata natalității cu orice preț. Această dorință mergea pînă la măsuri violente, adesea criminale, împotriva femeilor care făceau întreruperi de sarcină, la suprimarea contraceptivelor, la controale ginecologice și culminau chiar cu grațierea infracțiunilor de viol.

O astfel de politică demografică nu poate fi calificată decît ca imorală, dar ea este în același timp absurdă.

Mărirea numărului populației nu poate reprezenta un obiectiv social valabil dacă ea nu este corelată cu asigurarea unor condiții de creștere și dezvoltare corespunzătoare a copiilor. Nereușind să se asigure aceste condiții, politica pronatalistă a izbutit însă să sporească numărul cohortelor de copii handicapați, abandonați, subalimentați și needucați,

după cum, implicit, a condus la o creștere catastrofică a ratei mortalității infantile. Aceasta înseamnă, în ultimă analiză, crearea unei populații grav marcate de toate aceste neajunsuri, a unei populații nefericite.

Este un exemplu grăitor al modului în care o politică demografică pornită de la o premisă valabilă — perpetuarea ființei naționale — a sombrat într-un adevărat dezastru la scară națională prin falimentul economic al regimului care nu a reușit să imprime o politică socială sănătoasă.

III

Dacă în orice societate se poate deduce o politică familială, în timpurile moderne și mai ales în ultimele decenii, politica familială devine organizată și eficientă. Este ceea ce a început a fi denumit «politica familială globală»*. Într-o atare optică, premisele acestei politici pornesc de la existența «ființei familiale» (l'être familial), ca realitate fizică, fiziologică, morală, culturală, socială și economică. Existența acestei «ființe» se afirmă prin unitatea sa. Unitatea singură constituie condiția consolidării sociale a familiei și premisa oricărei politici familiale organizate și complexe, astfel cum vom arăta mai jos.

Pînă atunci e cazul să ne întrebăm dacă această realitate are și o componentă juridică, deoarece despre aceasta, autorul citat nu pomenește.

Mai precis — aceasta este întrebarea — familia reprezintă oare un subiect de drept?

Despre familie ca entitate se vorbește mult în drept — există un drept al familiei; un drept al securității sociale a familiei —, dar problema dacă familia este un subiect de drept și de ce fel anume, rămîne nerezolvată.

Unii autori, desigur, s-au grăbit să afirme cu tărie acest lucru, dar, din păcate, ei nu sînt juriști și se pare că folosesc noțiunile din limbajul juridic fără a fi suficient de conștienți de înțelesul lor.

Este interesant de observat că textul Pactului internațional referitor la drepturile omului recunoaște că familia este elementul natural și fundamental al societății și are dreptul de a fi ocrotită din partea societății și a statului. Protecția familiei și a membrilor săi este, de asemenea, garantată,

* Roger Burnel, *Politique familiale globale*, Raport prezentat la Conferința U.I.O.F., Moscova, 19—21 octombrie 1991.

direct sau indirect prin alte dispoziții ale Pactului. Astfel, art. 17 stipulează interdicția amestecului ilegal sau arbitrar în familie, iar art. 24 se referă expres la protecția drepturilor copilului atât ca persoană cit și ca membru al unei familii.

Sînt oare aceste texte suficiente pentru problema ce ne preocupă?

Calitatea de subiect de drept, în toate sistemele juridice, o au fie persoanele fizice, fie persoanele juridice, acestea din urmă căpătînd calitatea respectivă după îndeplinirea unei proceduri care variază de la țară la țară și de la o categorie de persoane juridice la alta.

Nu se bucură, așadar, de calitatea de subiect de drept decît aceste două categorii de entități și numai ele pot intra ca atare în circuitul juridic, dobîndind drepturi și asumîndu-și obligațiile în mod corespunzător. Explicația acestei stări de lucruri constă în aceea că doar persoanele fizice și juridice pot fi titularile unui patrimoniu. Numai în condițiile existenței unui patrimoniu, persoanele juridice (în legătură cu cele fizice nu se pune problema, deoarece acestea au în mod necondiționat patrimoniu) pot intra în raporturi juridice cu alte subiecte de drept.

Nu trebuie uitat că patrimoniul reprezintă gajul general al creditorilor chirografari, chemat să asigure răspunerea celui ce se obligă pentru datoriile sale. În lipsa patrimoniului nimeni nu poate sta în raporturi juridice cu altcineva, pentru bunul motiv că nu-și poate onora obligațiile.

Familia, reunire a unor persoane fizice, nu are calitatea de persoană juridică, deci nu-și poate asuma nici obligații, după cum nu poate dobîndi nici drepturi.

Așa-zisele «drepturi ale familiei» au un punct de raportare în gol, deoarece familia nu le poate exercita ca atare și nu poate sta în justiție pentru apărarea lor.

Se discută, desigur, în dreptul internațional public despre așa-numitele «subiecte colective de drept» dar conceptul a fost întîmpinat peste tot cu rezerve și nu a pătruns în dreptul intern, deoarece e foarte periculos, putînd duce la grave încălcări ale legalității.

Ce reprezintă, atunci, din punct de vedere juridic, familia? După părerea noastră, pe care am expus-o cu mai multe ocazii și care a și fost, de altfel, receptată de cîteva reuniuni internaționale, conceptul de familie, deși nu reflectă un subiect de drept, nu este însă indiferent dreptului. L-am desemnat, cu o expresie împrumutată de la Jhering, ca un «subiect de interese juridicește protejate».

Pentru punerea în valoare sau apărarea acestor interese vor acționa, individual, acei membri ai familiei indicați de lege.

În această materie a relațiilor de familie și a ocrotirii minorilor, conceptele clasice de drept sau obligații suferă uneori amendamente interesante.

Astfel de exemplu, drepturile acordate părinților sau tutorilor în scopul ocrotirii minorilor nu privesc atât interesele ocrotitorilor cât ale celor ocroțiți, transformându-se, am putea spune, în adevărate «drepturi-obligații», deoarece exercitarea lor este obligatorie și ea trebuie făcută exclusiv în interesul celor ocroțiți. Cât de departe sîntem de concepția clasică a drepturilor subiective!

Tot astfel, alocația de stat pentru copii este plătită unuia dintre părinți, în condițiile arătate de lege. Încasînd alocația, acel părinte acționează nu doar în interesul copilului ci și în cel al întregii familii.

De ce n-am accepta oare ca legea să desemneze și în alte cazuri o anumită persoană care să acționeze nu numai decît în nume propriu ci al întregii familii?

IV

Înțelegerea conceptului de «politică familială globală» reclamă neapărat cunoașterea teoriei funcțiilor sau direcțiilor politicii familiale.

Prin cercetarea funcțiilor putem înțelege complexitatea căilor de acțiune prin care statul, sau mai bine spus, societatea contribuie la promovarea intereselor familiale.

Prima direcție este, desigur, cea economică. Aceasta se concretizează, în primul rînd, în alocațiile pe care statul le prestează familiilor cu copii. Un studiu recent referitor la legislația comparată a țărilor europene privitoare la alocațiile familiale demonstrează dimensiunile deosebite pe care astfel de alocații le iau în anumite țări, într-adevăr dintre cele mai bogate.

Alături de alocațiile pentru copii, cunoscute în toate țările, notăm alocațiile de naștere sau maternitate, prestațiile de care se bucură soțul care rămîne la domiciliu pentru a se ocupa de creșterea și educarea copiilor. O nouă creație: alocația pentru îngrijirea copilului la domiciliu (pentru părinții care exercită amîndoi o activitate profesională, fiind nevoiți să angajeze o persoană care să se ocupe de copii), alocația pentru reluarea anului școlar, alocația de

educație specială pentru copiii handicapați, alocația pentru chirii, prime de mutare, alocația pentru adulții handicapați, prestația specială pentru o asistentă maternă, alocația pentru un părinte izolat, sau chiar prestații pentru tinerele fete care nu sînt încadrate în muncă (prestație existentă în Franța și criticată ca fiind contrară principiului egalității sexelor).

Este evidentă în felul acesta tendința societății de a prelua asupra sa o parte însemnată a cheltuielilor pentru acoperirea sarcinilor familiale. Cînd spunem «tendința societății» nu înseamnă numai «tendința statului». Efortul financiar intens pe care îl reclamă politica familială nu rămîne pe seama statului. Unul din aspectele politicii familiale constă tocmai în găsirea, organizarea și legiferarea surselor de finanțare a cheltuielilor deosebit de importante pe care le presupune acest sistem de ajutoare diverse și substanțiale.

Primul izvor din care provin fondurile este fiscalitatea. Anumite impozite, în general pe activități de loisir, lux, de comerț și spectacole sînt destinate să acopere cheltuielile pentru alocații familiale. Dar impozitele nu sînt singura sursă. În toate țările în care există ministere de familie — dar, probabil, și în unele din celelalte — este organizată o întreagă rețea de unități productive al căror profit este destinat acestui scop. O parte din acestea sînt girate de organizațiile familiale care, în țări ca Franța, ori Finlanda bunăoară, acoperă întreaga suprafață a țării și se bucură de o autoritate deosebită.

Problema fiscală mai apare sub un aspect în ecuația politicii familiale, cel al reducerii impozitelor pe care urmează să le plătească familiile cu copii numeroși, handicapați, bolnavi sau în care capul familiei a decedat.

Această fiscalitate nu se manifestă așadar pe calea creșterii impozitelor pentru persoanele care nu au copii (procedeu brutal, care nu poate conduce decît la o forțată politică pronatalistă), ci pe cea a scăderii proporționale a impozitelor pentru cei cu sarcini familiale deosebite.

O altă direcție în care evoluează politica familială este cea a asigurării locuințelor pentru familiile cu copii (housing).

Idea de la care se pornește este aceea că asigurarea unei locuințe corespunzătoare contribuie la fericirea și coeziunea psihologică și afectivă a familiei, la succesul funcției sale educative și chiar la starea de sănătate a membrilor săi.

Obiectivul de politică familială va fi aici în primul rând asigurarea locuințelor în proprietate, folosindu-se sistemul de credite sau cu chirie în condiții în care să se asigure fie chiriile reduse, fie acordarea unei alocații care să acopere o parte a chiriei. Cele mai strălucite rezultate în acest sens au fost obținute de Trade Unions în Marea Britanie. În numeroase țări organizațiile familiale acționează în vederea realizării acestor obiective, în unele din ele, ca în Belgia, trecându-se la contractarea construirii unor cartiere întregi de locuințe pentru membrii organizațiilor familiale.

O altă preocupare care nu este neglijată este aceea de a se asigura tinerelor familii mobilierul necesar locuinței, în condiții de credite avantajoase.

Cea de a treia direcție a politicii familiale este consumația. Aspect esențial al calității vieții, politica familială urmărește creșterea puterii de consumație a familiilor cu copii. Aceasta se realizează nu numai pe calea creșterii veniturilor familiilor, ci într-un fel și mai direct, prin înființarea de magazine speciale sau organizarea de vânzări prioritare pentru membrii organizațiilor familiale, în care se practică prețuri reduse.

Trebuie apoi menționată a patra direcție, cea a învățămîntului. Familiile cu copii trebuie sprijinite în a asigura acestora condițiile necesare pentru absolvirea învățămîntului obligatoriu, pentru alegerea unei profesii și pregătirea corespunzătoare, dar și creșe, grădinițe și școli pentru copiii mici, adesea cu internate și cantine.

O atare funcție se realizează prin punerea la punct a unui sistem de burse destinate elevilor și studenților merituoși dar și sub aspectul unei îndrumări, de la caz la caz, făcută de persoane competente care se dedică unor asemenea probleme.

În cadrul politicii familiale se militează pentru înființarea de școli, pentru diversificarea rețelei acestora, pentru accesibilitatea reală a sistemului de învățămînt.

O altă dimensiune a politicii familiale este cea a asigurării condițiilor de muncă. Prosperitatea mării majorități a familiilor este legată în mod direct de încadrarea în muncă a capului familiei, câteodată și a soției sale.

Preocuparea de politică familială constă în găsirea de locuri de muncă și în asigurarea condițiilor de asistență socială, legate de aceste obiective ce se realizează tot prin intermediul organizațiilor familiale.

În sfîrșit, o ultimă dimensiune a politicii familiale este componenta asigurării sănătății familiei. Organizațiile care

realizează politica familială militează pentru realizarea unui sistem de asigurări sociale cât mai eficient, în care familiilor să li se asigure asistență medicală și medicamentele necesare. Un interes deosebit prezintă copiii handicapați, organizații speciale destinate ocrotirii acestora funcționând într-un mare număr de țări.

Această succintă prezentare a direcțiilor de acțiune a politicii familiale — a funcțiilor acesteia, am putea spune — ne îngăduie câteva concluzii.

Prima dintre acestea este că funcțiile amintite se completează reciproc, nici una dintre ele neputând realiza singură întreaga politică familială.

A doua este că o politică, astfel cum este schițată în cele de mai sus, nu poate fi realizată decât în țări bogate și avansate din punct de vedere socio-cultural.

Obiectivele unei politici familiale, dacă ea ar exista cu adevărat în țările sărace și subdezvoltate, care se luptă cu subnutriția, mizeria, șomajul, ar trebui să aibă un conținut total diferit. Din nefericire, în astfel de țări este greu de vorbit despre o adevărată politică familială, deziderate mergînd, în general spre ridicarea standardului de viață al populației.

V

Problema ocrotirii și dezvoltării familiei, la intrarea în cel de al treilea mileniu, devine atît de însemnată, încît comunitatea umană ar trebui, credem, să recunoască dreptul la dezvoltarea familiei ca pe unul din drepturile fundamentale ale omului.

Noua noastră Constituție, consacră, direct sau indirect, ocrotirii familiei, articolele 44 și 45.

Potrivit primului dintre ele, familia se întemeiază pe căsătoria liber consimțită între soți, pe egalitatea acestora și pe dreptul și îndatorirea părinților de a asigura creșterea, educația și instruirea copiilor.

Condițiile de încheiere, de desfacere și de nulitate a căsătoriei se stabilesc prin lege. Căsătoria religioasă poate fi celebrată numai după căsătoria civilă.

Copiii din afara căsătoriei sînt egali în fața legii cu cei din căsătorie.

Articolul 45 privește protecția copiilor și tinerilor și prevederile sale sînt strîns legate de problema ocrotirii familiei.

Astfel, textul prevede regimul special de protecție și de asistență în realizarea drepturilor de care se bucură copiii și tinerii. Se stipulează că statul acordă alocații de stat

pentru copii și ajutoare pentru îngrijirea copilului bolnav ori handicapat. Se mai prevede că alte forme de protecție socială a copiilor și tinerilor se stabilesc prin lege.

Textul interzice exploatarea minorilor, folosirea lor în activități care le-ar dăuna sănătății, moralității sau care le-ar pune în primejdie viața ori dezvoltarea normală.

Este interzisă, de asemenea, angajarea ca salariați a minorilor sub 15 ani.

În sfârșit, se prevede că autoritățile publice au obligația să contribuie la asigurarea condițiilor pentru participarea liberă a tinerilor la viața politică, socială, economică, culturală și sportivă a țării.

Este consacrată în felul acesta la nivelul constituțional protecția și promovarea intereselor familiei. S-a obținut astfel un succes important în implementarea juridică a unei politici familiale sănătoase.

Rămîne să ne întrebăm dacă această consacrare este suficientă sau ar fi necesară o operă de legiferare care să acopere în mod detaliat toate aspectele politicii familiale.

Materia este reglementată în țara noastră, în principal, de Codul familiei din 1954. Ne-am ocupat în diferite ocazii de perspectivele perfecționării reglementării relațiilor de familie în dreptul nostru* și nu vom mai reveni.

Ceea ce trebuie să notăm este că reglementarea cuprinsă în Cod nu este, în substanța sa, de părăsit.

Principiile egalității sexelor, ale egalității drepturilor și obligațiilor părinților cu privire la creșterea și educarea copiilor minori, al egalității în drepturi a copiilor născuți din căsătorie cu cei din afara căsătoriei, al exercitării acestor drepturi în interesul copiilor, se înscriu întocmai în cadrul de principiu stabilit de noua noastră Constituție.

Pe baza acestor idei fundamentale, legislația privitoare la familie — mai precis reglementarea căsătoriei, filiației, a regimurilor matrimoniale, a ocrotirii minorilor și incapacităților, va trebui să sufere — credem — nu o refacere substanțială, ci doar perfecționări de detaliu.

Am arătat într-o comunicare prezentată la o sesiune științifică a Institutului Român pentru Drepturile Omului, că după părerea noastră, cele mai însemnate direcții de perfecționare în acest sens, ar fi următoarele:

-- unificarea organelor de ocrotire, prin trecerea atri-

* Victor Dan Zlătescu, Irina Zlătescu, *Propuneri de lege ferenda privind reglementarea relațiilor de familie într-un stat de drept*. «Dreptul» nr. 9—12/1990, p. 75 și urm.

buțiilor actualelor comisii pentru ocrotirea minorilor, organizate potrivit Legii nr. 3/1970 în competența autorității tutelare;

— îmbogățirea autorității tutelare cu un corp de specialiști, pedagogi, psihologi, medici pediatri, juriști etc. și mai ales cu un corp de asistente sociale suficient de numeros și bine calificat, care să realizeze o supraveghere constantă și eficientă a modului în care sînt crescuți și educați copiii;

— dezadministrativizarea parțială a ocrotirii prin trecerea anumitor atribuții de decizie care în prezent revin autorității tutelare, în seama instanței judecătorești;

— reintroducerea consiliului de familie — organ pe care îl reglementase Codul civil din 1864, la care Codul familiei a renunțat în mod nefondat și care poate reprezenta un sprijin eficient în activitatea autorității tutelare și a tutorelui*.

Desigur că îmbunătățirea activității de ocrotire a relațiilor din cadrul familiei are o importanță deosebită într-o societate bine organizată. Ele nu sînt însă suficiente totuși pentru a defini politica familială.

VI

Este greu de spus că statul nostru are într-adevăr, la ora actuală, o adevărată politică familială, altfel decît, cel mult, în intenție.

Dictatura a lăsat și aici ruine. Pretinsa politică familială sintetizată de acea formulă a «întăririi familiei» despre care am amintit mai sus, nu cuprindea de fapt decît două componente, ambele înțelese în mod greșit și aplicate catastrofic.

Prima era legată de imperativul demografic. Megalomania i-a generat dorința dictatorului de a avea supuși cît mai numeroși. De aici, politica natalistă obsesivă și abuzivă binecunoscută. Măsurile economice care însoțeau această politică erau fie doar simbolice, fie complet nepotrivite.

Alocațiile pentru copii bunăoară erau atît de mici și acopereau atît de puține nevoi, încît, față de ceea ce se întîlnea în alte state europene, erau pur și simplu o rușine.

Scopul lor ar fi fost acela de a stimula natalitatea, dar în realitate n-a reușit să facă acest lucru decît pentru fa-

* vezi «Drepturile omului» nr. 1--4/1991

miliile țigănești, care cheltuiau prea puțin pentru nevoile copiilor, permițându-le, dată fiind natalitatea ridicată din acest mediu, să obțină un real câștig din aceste alocații și ajutoare.

Cea de a doua componentă a politicii familiale consta în adoptarea unei politici restrictive în materie de divorț. Reglementarea legală a făcut divorțul dificil, lung și scump, considerind că în felul acesta contribuie la conservarea familiilor. Totodată, divorțul prin consimțămînt mutual, astfel cum am mai arătat, a fost abrogat.

Cît privește durata căsătoriei, principiul de la care se pornea era cel al căsătoriei pe viață. Potrivit art. 37 din Codul familiei, căsătoria încetează prin moartea unuia dintre soți sau prin declararea judecătorească a morții unuia dintre ei. Desfacerea căsătoriei prin divorț nu apare, în concepția Decretului nr. 779/1966 care a modificat Codul familiei, decît ca o situație excepțională, el neputînd fi pronunțat decît atunci cînd, datorită unor motive temeinice, raporturile dintre soți sînt atît de grav și iremediabil vătămăte, încît continuarea căsătoriei este vădit imposibilă pentru cel care cere desfacere ei. Se mai precizează că instanța trebuie să aprecieze cu deosebită grijă temeiurile cererii de divorț și imposibilitatea continuării căsătoriei ținînd seama și de durata acesteia și de interesele copiilor minori.

Reflexul acestor principii era acea procedură judiciară a divorțului lungă, greoaie și costisitoare, urmată de o practică judecătorească restrictivă.

Ca orice măsură arbitrară, această reglementare dură a dus la consecințe nedorite. Ea a făcut să crească considerabil numărul soților despărțiți în fapt care trăiesc în concubinaj, fiecare dintre ei cu altă persoană, determinînd confuzie socială, scandaluri, procese de paternitate și nu rareori, falsificarea stării civile a unor copii.

Revoluția a înlăturat unele din excesele cele mai șocante ale acestor reglementări, dispunînd, de pildă, abrogarea Decretului nr. 770 din 1 octombrie 1966, faimosul decret care reglementa întreruperea cursului sarcinii și a hotărît majorarea într-o anumită măsură a alocațiilor familiale.

Aceste măsuri sînt, desigur, binevenite.

Întrebarea care se pune este dacă ele au semnificația unei schimbări a politicii legislative și, dacă da, în ce sens și în ce măsură și apoi dacă ele sînt suficiente în susținerea unei astfel de politici.

Prevederile referitoare la divorț din vechea legislație au rămas încă în vigoare.

Nu trebuie să se înțeleagă că am fi partizanii unui liberalism excesiv în materie de divorț.

Între legislațiile care permit cu ușurință divorțul și cele care îl acordă în mod parcimonios trebuie ținută o înțeleaptă justă măsură. Organismul social nu are nevoie nici de o instabilitate a căsătoriei dar nici de piedici în desfacerea unor căsătorii nereușite, care nu au putut să creeze decât situații echivoce, falsificarea stării civile a unor copii, vieți dezorganizate și distruse.

Întărirea familiei se realizează nu prin quasi-interzicerea divorțului ci printr-un ansamblu de măsuri sociale, economice și educaționale de natură să facă din familie o instituție capabilă să servească cu adevărat la realizarea bunăstării membrilor ei, la formarea unor valori sufletești autentice, la educarea și pregătirea pentru viață a tinerei generații.

Exemplu în acest sens trebuie să ne fie o serie de state dezvoltate din Occident.

În acest context, reintroducerea divorțului prin consimțământ mutual, pe care îl preconizează astăzi și alți autori, ni se pare o măsură ce va fi binevenită. Avantajele sociale incontestabile pe care le prezintă instituția, cum ar fi urbanitatea desfacerii căsătoriei, discreția, decența, evitarea unor neplăceri pe care le-ar avea părțile din arătarea cauzelor neînțelegerilor dintre ele sînt înfinit mai prețioase decât asigurarea unui ritm lent al divorțului. Disfuncțiile pe care o desfăcere precipitată a căsătoriei le-ar avea asupra situației copiilor pot fi înlăturate prin limitarea acțiunii divorțului prin consimțământul mutual la căsătoriile din care nu au rezultat copii.

Nu putem să ne împiedicăm să remarcăm că astfel de valori morale cum ar fi urbanitatea, decența sau discreția nu mai figurau de decenii în Codul etic ce a stat la baza reglementării juridice. Revoluția politică își vedește aici nu numai implicațiile sociale ci și pe cele ce le-ar produce în planul moral.

Apoi trebuie oare să înțelegem, din abrogarea Decretului nr. 770/1966 că România a trecut de la o politică violent pronatalistă, la una antinatalistă?

Ar fi poate greșit să gîndim astfel.

După părerea noastră, măsura realizată în acest mod a urmărit în primul rînd înlăturarea exceselor vechii reglementări. O politică pronatalistă, toată lumea este de acord, trebuie făcută nu prin mijloacele coercitive, care încalcă vădit drepturile omului, ci, dimpotrivă, asigurînd, în cadrul unui stat de drept, toate drepturile și libertățile fun-

damentale ale persoanei umane. În acest context, obiectivele politicii demografice trebuie realizate nu prin stabilirea unor interdicții vexatorii ci prin crearea unui sistem de stimuli economico-sociali, care să determine comportamentul pronatalist.

Ar fi absurd să afirmăm că statul nostru are la ora actuală posibilitățile materiale necesare punerii în operă a unui program de sprijin eficient al familiei cu copii.

Alocațiile de stat, comparativ cu ceea ce întâlnim în alte state dezvoltate sînt mici, sînt depășite permanent de creșterea prețurilor și insuficient diversificate. Alte avantaje sociale pentru familiile cu copii nu întâlnim în legislația noastră. Iată de ce considerăm că politica noastră familială rămîne încă la ora dezideratelor.

Care este, cel puțin în sensul acestei politici?

Nu credem că abrogarea Decretului nr. 770/1966 a avut semnificația renunțării definitive la politica pronatalistă.

Majorarea alocațiilor de stat pentru copii, atît cît a fost ea posibilă, este totuși un semn al interesului pentru familiile cu copii. Mai mult, menținerea unui sistem care majorează progresiv alocațiile în raport de numărul copiilor, ne arată că avem în față nu simple măsuri de politică familială, ci realmente un interes demografic.

Conservarea ființei naționale reprezintă un obiectiv vital pentru poporul nostru. Iată de ce creșterea populației trebuie să reprezinte, după părerea noastră, un obiectiv prioritar, către care trebuie tins în pofida dificultăților economice de moment.

Pînă la punerea în operă a unui sistem complet de alocații, ajutoare și priorități, alte măsuri, mai puțin costisitoare ar putea fi adoptate deîndată.

Țara noastră a rămas unul din ultimele state din Europa care nu are un minister al familiei. Fără existența unui astfel de organ — sau, în orice caz, a unui centru coordonator la nivel guvernamental — elaborarea și înfăptuirea unei politici familiale este greu de conceput.

Atribuțiile unui astfel de organ sînt în prezent împărțite între diverse organe centrale de stat, cum ar fi Ministerul Muncii, Ministerul Sănătății, Ministerul Educației și Învățămîntului, Secretariatul de stat pentru handicapați etc.

E dificil ca guvernul să fie cel care realizează direct coordonarea acțiunii acestor organe. Crearea unui organ specializat pentru realizarea politicii familiale poate îndeplini nu numai funcția de coordonare, ci și pe aceea de adevărat impulsor al unor măsuri în acest sens.

Pentru elaborarea științifică a direcțiilor și orientărilor politicii familiale, apare, de asemenea necesară, înființarea unui Institut al familiei, după modelul celor din mai multe state occidentale.

În sfârșit, ar trebui creată și la noi o rețea — practic inexistentă astăzi — de organizații familiale, entități ne-guvernamentale care pot juca, astfel cum o fac cele din Franța, din Finlanda sau din Portugalia, un rol însemnat în aplicarea acestei politici.

Ea presupune însă sensibilizarea prealabilă a opiniei publice la problemele politicii familiale, crearea unei conștiințe colective în jurul dezideratelor și obiectivelor acestei politici.

De semnalat că, în foarte multe țări nu numai din Europa, ci și din alte continente, aceste organizații se grupează în federații naționale care, la rîndul lor, au aderat la Uniunea Internațională a Organismelor Familiale, direct sau prin intermediul ramurilor acesteia din diferite continente.

Fără aportul acestei mari mase de activiști familiali, politica demografică nu poate fi deplin realizată. Activitatea acestora exprimă în mod concret solidaritatea societății cu familia, răspunsul societății față de aportul substanțial pe care îl conferă la rîndul său familia către societate, cultivînd valorile care îi sînt proprii.

VII

Semnificația majoră a abrogării decretului nr. 770/1966 constă, de fapt, în dorința de a da curs liber planificării familiale.

Conceptul cel mai caracteristic al politicii familiale, expresia cea mai directă a libertății personale, este reprezentat de planificarea familială.

Fără acest concept, o politică demografică dar și familială nu e de conceput într-un stat democratic.

Acțiunea planificării familiale este aceea a unui regulator social. Dimensiunile familiei se stabilesc nu în raport de anumiți factori de constrîngere din exterior, ci din interior, în funcție de năzuințele și posibilitățile reale ale fiecărei familii. Aceste posibilități nu sînt numai materiale — venituri, locuințe, facilități de îngrijire a copiilor — ci se referă și la anumite imponderabile psihologice, fiziologice, de sănătate etc., care pot determina decizia cuplului de a aduce pe lume copii.

Pe de altă parte, liberul arbitru care determină planifica-

rea familiei evită apariția copiilor nedorți, care au adus atâtea suferințe în viața oamenilor.

Iată de ce, planificarea familiei înțeleasă ca unul din cele mai importante drepturi ale omului, a devenit un subiect care preocupă toate țările civilizate, precum și forurile internaționale.

O privire istorică arată că ideea planificării familiale este de dată relativ recentă, fiind consacrată în cea de a doua jumătate a secolului nostru.

Astfel, în 1966, o rezoluție a Adunării Generale a Organizației Națiunilor Unite a stabilit că «dimensiunea familiei trebuie să fie stabilită prin libera alegere a fiecărui individ».

În același an însă, Conferința Internațională de la Teheran a Națiunilor Unite asupra drepturilor omului dădea prima definiție a planificării familiale, formulată astfel: «Părinții au dreptul fundamental să determine în mod liber și responsabil numărul copiilor și intervalul de timp dintre două nașteri».

Alte documente au reluat definiția impunând statelor care le-au adoptat realizarea condițiilor legislative și sociale pentru practicarea planificării familiale.

Se pune în mod firesc întrebarea dacă planificarea familiei înseamnă libertatea necondiționată de a face oricâte avorturi.

Răspunsul, după părerea noastră, trebuie să fie nuanțat.

Desigur, nici un stat, nici o autoritate nu trebuie să poată interveni în viața femeii sau a cuplului, pentru a o împiedica să dea naștere unor copii, după cum nu o poate nici împiedica să facă întrepreri de sarcină.

Problema este însă privită din ce în ce mai mult ca o chestiune de sănătate.

Este posibilă efectuarea oricâtor avorturi, dar acestea nu trebuie făcute oricum, ci numai cu respectarea anumitor condiții sanitare și, în primul rând, în considerarea stării de sănătate a femeii. Iată de ce avorturile nu trebuie făcute decât în instituțiile medicale abilitate potrivit legii, de personal calificat și în condițiile stabilite de lege. Nerespectarea acestor cerințe poate fi, și în multe țări printre care și a noastră, chiar este, sancționată penal.

O politică penală, în acest sens, chemată să ocrotească viața și sănătatea mamei și copilului, nu numai că nu contrazice principiul planificării familiei, ci vine să ocrotească anumite valori umane. Regula jocului este respectată. În

condițiile prevăzute de lege, familia își poate planifica numărul copiilor și intervalul de timp dintre două nașteri.

De remarcat că, în exercițiul planificării familiei, trebuie ținut seama de două circumstanțe.

Prima este referitoare la tehnicile planificării și existența mijloacelor necesare pentru efectuarea prevenției sau întreruperii sarcinii.

Planul mondial de acțiune, adoptat prin consensul a 136 guverne la Conferința Mondială a populației, care s-a ținut la București în anul 1974 a subliniat condiția necesară ca familiile să dispună de informarea și de mijloacele necesare exercitării planificării familiale.

Importanța informării nu mai trebuie argumentată. Populațiile, mai ales cele mai puțin ridicate cultural, nu cunosc exact sau cunosc greșit mijloacele de contracepție și de avort. Riscurile ce decurg din aceasta sînt uriașe.

Autorul acestor rînduri, mergînd în anul 1974 într-o țară africană, la un seminar internațional privind problemele planificării familiale, a întîlnit acolo o situație cutremurătoare.

Punînd în practică un program de planificare familială, guvernul stabilise o serie de prime destul de substanțiale pentru femeile care se supuneau întreruperilor de sarcină.

O vizită la un astfel de centru ne-a adus surprize: medicul (întîmplător era un român) nu cunoștea limba oficială. Femeile aparțineau unor populații berbere din deșert, care, în parte, cel puțin, nici nu știau la ce operație se supun (se făceau nu numai avorturi, ci și multe legături de trompe uterine, care suprimau practic, orice naștere în viitor). Ele știau că dacă se duc la medicul european care le face o intervenție nu prea dureroasă, încasează o sumă de bani care le ajungea să trăiască cu întreaga familie peste o săptămîină.

Problema apare și mai gravă, dacă ne gîndim că astfel de întîmplări aveau loc într-o țară musulmană, în care modelul cultural și religios impunea familiilor să aibă cît mai mulți copii.

Astfel, cum afirmam de la tribuna conferinței, o atare planificare familială reprezenta o gravă încălcare a drepturilor omului.

Un alt exemplu de ignoranță — de data acesta amuzant — ne este dat de o revistă franceză care a întreprins o anchetă asupra sexualității infantile. Întrebînd un cuplu de 14—15 ani, în care fata era însărcinată, de ce nu a folosit metode de contracepție, băiatul a declarat că e uimit de

ceea ce s-a întâmplat, deoarece el a înghițit în fiecare dimineață pilula contraceptivă.

Iată de ce propaganda pentru planificarea familiei trebuie să insiste în explicarea diferitelor metode de prevenire a sarcinii și de întrerupere a acesteia și asupra necesității efectuării întreruperilor numai în condițiile prevăzute de lege.

Această propagandă nu este însă eficientă dacă nu există mijloace pentru efectuarea prevenției sau întreruperii sarcinii. Lipsa acestora poate determina femeile să recurgă la mijloace empirice, care, din experiența țării noastre în anii regimului totalitar, se știe cât rău au făcut.

Mijloacele contraceptive trebuie să se găsească cu ușurință peste tot.

În China, unde a fost pus în mișcare un amplu program de planificare familială, s-au stabilit sancțiuni pentru orice responsabil de magazin, indiferent de profil, care nu are asigurat în permanență un stoc suficient de prezervative și alte contraceptive de vânzare.

De asemenea, cabinetele medicale pentru întreruperile de sarcini trebuie să fie numeroase, corespunzător dotate și accesibile din toate punctele de vedere dar mai ales sub aspect material.

Cea de a doua circumstanță ce se cere luată în considerare este responsabilitatea familiilor pentru deciziile pe care le iau în exercițiul planificării familiale.

Același plan de acțiune adoptat la București în 1974 se referea la responsabilitatea pe care și-o asumă cuplurile sau indivizii care exercită dreptul la planificarea familiei, cu privire la asigurarea nevoilor copiilor lor în viață și a celor viitori, ca și la responsabilitatea acestor părinți față de societate.

Operația de planificare presupune, prin însuși numele său, corelarea dezideratelor cu posibilitățile concrete. Copiilor ce vor fi aduși pe lume trebuie să li se asigure un standard de viață acceptabil — desigur, coroborat cu nivelul general de trai al întregii populații.

Societatea are obligația de a sprijini familiile cu copii, dar aceasta nu scutește familiile de a-și întreține copii de a le da educația și îngrijirea necesare. Creșterea și educarea copiilor se face în primul rând în familie. Căminul, grădinița, școala pot ajuta dar nu pot înlocui familia ca mediu ideal de formare a tinerei generații.

Iată de ce, aducerea pe lume a unor copii pentru care familia respectivă, cu tot sprijinul societății, nu are posibili-

tăți de creștere și educare reprezintă, după părerea noastră, un abuz de drept cu atât mai grav cu cât el afectează în mod direct pe noii născuți cărora li se rezervă mizeria, foamea, ignoranța, promiscuitatea.

Pentru societatea românească postrevoluționară, într-adevăr acest pericol nu este actual. Statisticile arată că la noi, dacă se poate vorbi despre un abuz de drept, acesta se exprimă mai degrabă în numărul enorm al întreruperilor de sarcină, care au condus la o scădere aproape dramatică a ratei natalității, decît în aducerea iresponsabilă pe lume a unor copii numeroși.

Toate cele de mai sus trebuie înțelese ca o pledoarie pentru aplicarea rațională și moderată a planificării familiei.

Națiunea română are, incontestabil, nevoie de un spor de populație, de o creștere semnificativă a ratei natalității pentru apărarea ființei sale, pentru afirmarea ei în contextul european și mondial.

Sporul de populație nu se poate obține însă decît prin creșterea generală a standardului de trai al întregii populații, singura situație în care actuala tendință de scădere a ratei natalității poate fi stăvilită.

O astfel de creștere a nivelului de trai se va concretiza printre altele, prin sporirea substanțială a alocațiilor și ajutoarelor familiale, prin creșterea numărului de cămine, creșe și grădinițe și întreținerea corespunzătoare a acestora, prin activitățile autorității tutelare, printr-o aprovizionare corespunzătoare a magazinelor și farmaciilor cu tot ce este necesar pentru creșterea și educarea copiilor.

Aceasta este politica familială pe care o dorim țării noastre.

DECLARAȚIA DREPTURILOR FAMILIEI UNIUNEA NAȚIONALĂ A ASOCIAȚIILOR FAMILIALE

**Avînd în vedere Declarația drepturilor omului
și cetățeanului din 26 august 1789**

Avînd în vedere Declarația universală a drepturilor omului adoptată de Națiunile Unite în 1948

Avînd în vedere Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale

Avînd în vedere Declarația drepturilor copilului adoptată de Adunarea Generală a Națiunilor Unite la 20 noiembrie 1959 și luînd cunoștință de proiectul de Convenție asupra drepturilor copilului în curs de examinare la ONU

Avînd în vedere Convenția privind eliminarea oricăror forme de discriminare cu privire la femei, adoptată de Adunarea Generală a Națiunilor Unite la 18 decembrie 1979

Avînd în vedere Declarația drepturilor persoanelor handicapate, adoptată de Adunarea Generală a Națiunilor Unite la 9 decembrie 1975

Ținînd seama de permanența familiei bazată pe valori universale de dragoste și solidaritate, de libertate și responsabilitate și diversitatea expresiei sale,

Dorînd să contribuie la o mai bună luare în considerare a drepturilor, funcțiunilor și responsabilității familiei și dorînd ca orice măsură adoptată în acest scop să se înscrie în cadrul unei politici familiale globale,

Uniunea națională a asociațiilor familiale (franceză), care, în temeiul ordonanței din 3 martie 1945 și a legii din 11 iulie 1975 are sarcina de a reprezenta oficial ansamblul familiilor franceze și străine stabilite legal în Franța, în scopul apărării intereselor materiale și morale ale acestora, reunite în Adunare Generală la Bordeaux, la 10 și 11 iunie 1989.

DECLARA:

Art. 1 Familia, element fundamental al societății, este o comunitate de persoane, de funcțiuni, de drepturi și de îndatoriri. Ea are o realitate afectivă, educativă, culturală, civică, economică și socială.

Cadru material al dezvoltării și a bunăstării tuturor membrilor săi, ea este un loc privilegiat de schimb, de transmitere și de solidaritate între generații. Ea trebuie deci să primească protecție, sprijin și să beneficieze de drepturile și serviciile necesare pentru a exercita plener funcțiile și responsabilitățile sale.

Art. 2 Dreptul de a fonda o familie este o libertate fundamentală și prin aceasta, un drept universal. Conform De-

clarației drepturilor omului, el este independent de opțiunile filozofice, politice sau religioase ale indivizilor sau ale statului.

Familia este o unitate de persoane fondată pe:

- căsătorie, sau
- filiație, sau
- exercițiul autorității părintești.

Art. 3 Bărbatul și femeia au dreptul de a se căsători și de a fonda o familie. Căsătoria trebuie celebrată numai pe baza consimțământului liber și deplin al viitorilor soți.

Aceștia au drepturi egale cu privire la căsătorie, în timpul căsătoriei și la desfacerea acesteia.

Art. 4 Întreaga viață familială are nevoie de dragoste.

Libertatea familiilor trebuie garantată.

În privința funcțiilor și responsabilităților ce le revin, familiile trebuie să poată conta pe considerația și solidaritatea Națiunii.

Legea, precum și alte mijloace potrivite, trebuie să garanteze orice proiect al părinților care, pentru a realiza în interesul copilului, are nevoie de un anumit timp.

Art. 5 Părinții au răspunderea de a decide asupra intervalului dintre nașteri și asupra numărului de copii pe care îi aduc pe lume.

Statul are îndatorirea să creeze condițiile care să le permită să-și exercite opțiunile.

Art. 6 Responsabilitatea creșterii copilului incumbă, în primul rând, părinților și tutorilor. Cei doi părinți au răspundere comună și egală pentru creșterea copilului în a-i asigura dezvoltarea și propășirea și de a-l face să dobândească întreaga sa autonomie.

Părinții sînt primii responsabili pentru educația dată copiilor lor în interesul acestora. Societatea are îndatorirea să dea sprijin în educație și ajutor material părinților.

Educația este un drept al omului; ea trebuie să urmărească dezvoltarea completă a personalității, cu respectarea diferențelor, a întăririi respectului drepturilor omului și libertăților fundamentale, să favorizeze înțelegerea, toleranța și prietenia între toate națiunile, toate grupele rasiale sau religioase, toate familiile, toți indivizii.

Dreptul părinților de a alege educația ce va fi dată copiilor își găsește limitele în aceste exigențe.

Art.7 Maternitatea și copilăria, înainte și după naștere, au dreptul la un ajutor și o protecție specială.

Toți copiii, fie născuți în căsătorie fie din afara acesteia, se bucură de aceleași drepturi.

Copilul este o persoană care are nevoie de un tată și o mamă. Statul are îndatorirea să favorizeze deplinul exercițiu al responsabilităților paterne și materne prin legislație și a unei protecții sanitare și sociale adaptate și o politică de echipare. Acordurile internaționale trebuie să țină seama de interesele copilului.

Art. 8 Fiecare familie are dreptul la mijloace suficiente pentru a-i garanta o calitate a vieții care să asigure bunăstarea fiecărui membru al său.

Sistemele de protecție sanitară și socială constituie mijloace care concurează la exercitarea acestui drept.

Ele trebuie să ia în considerare toate situațiile.

În temeiul funcțiilor și responsabilităților ce le revin, familiile au dreptul la o compensare a sarcinilor familiale (costul copilului și timpul părinților) care pot fi asigurate prin diferite mijloace: prestații familiale, dispoziții fiscale și echipamente.

Politică de compensare a sarcinilor familiale răspunde la un imperativ de justiție și prevalează asupra politicilor și obiectivelor strict demografice. O situație demografică armonioasă nu dispensează statul de a realiza o politică familială.

Art. 9 Organizarea economică și socială trebuie să permită concilierea vieții familiale, vieții profesionale și vieții școlare.

Față de importanța habitatului asupra vieții personale și familiale, locuința constituie un drept esențial pentru familie. Pentru aceasta, fiecare familie trebuie să se poată bucura de o locuință de calitate și de echipamentul necesar care să-i permită dezvoltarea.

Protecția mediului este un element necesar al calității vieții.

Art. 10 Orice persoană are dreptul la respectul vieții sale private și familiale.

Art. 11 Consecințele etice ale cercetării în științele vieții trebuie ținute în seamă în efectele pe care le produc asupra familiei ca și asupra individului.

Art. 12 Familiile au dreptul de a se asocia pentru a-și apăra interesele. Statul are datoria să vegheze la reprezentarea permanentă a intereselor familiale.

Familiile trebuie să aibă acces la toate mijloacele de comunicare.

